

УДК 316.334.55:338.43

Костирко І.Г., д.е.н., професор[©], Гром'як Т.Д., здобувач
Львівський національний аграрний університет

СІЛЬСЬКИЙ РОЗВИТОК ЯК ЕКОНОМІЧНА КАТЕГОРІЯ

Проведено науковий аналіз таких понять як «сталий розвиток села», «розвиток сільських територій», «розвиток сільської місцевості», «сільський розвиток», «сталий економічний розвиток», «економічні відносини». Обґрунтовано і подано своє бачення визначення сільського розвитку з економічної точки зору.

Ключові слова: сільський розвиток, об'єкт, економічні відносини, економічна категорія.

Постановка проблеми. Дослідження проблем сільського розвитку потребує комплексного вирішення на новій теоретико-методологічній основі. Трансформаційні перетворення на селі і входження його у ринкові відносини вказали на ряд нових проблем, вирішення яких неможливе на основі домінуючого сьогодні галузевого підходу.

Для того, щоб змінити якість реформованих суспільно-економічних відносин на селі, необхідно розглядати село як окрему соціально-територіальну підсистему суспільства, в межах якої реалізуються економічні відносини особливого змісту. Тут концентрується потужний соціоекономічний потенціал, здатний забезпечити сталий людський розвиток та суспільний добробут держави. Реалізувати його можливо лише шляхом вироблення таких стратегій сільського розвитку, які здатні адекватно віддзеркалювати потребу у оновленні змісту економічних відносин. Розробка таких стратегій сільського розвитку повинна базуватись на науковій основі за раціонального використання всіх складових потенціалу села - у регуляторній, аграрній, соціально-гуманітарній, бюджетній, та інших сферах. Перехід до багатофункціональності аграрного сектора і диверсифікація сільськогосподарського виробництва та його екологізація є нагальною суспільною потребою та стратегічним завданням для органів державного управління і місцевого самоврядування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми і поняття сільського розвитку сформувались в останні роки як результат наукового аналізу трансформаційної практики та внаслідок ознайомлення з аналогічним їх вирішенням в європейських країнах. Теоретико-методологічні, прикладні, економічні, соціально-демографічні, управлінські та інші аспекти розвитку села, сільських територій вивчали П. Березівський, Д. Богиня, О. Бородіна, П. Гайдуцький, В. Геєць, Ю. Губені, Т.Зінчук, А. Кочерга, Е. Лібанова, В. Липчук, М. Малік, О. Онищенко, М. Орлатий, О. Павлов, І. Прокопа, К. Прокопишак, П. Саблук, А.Третяк, Г. Черевко, Л. Шепотько, Д. Шиленко, О.Шубравська, В. Юрчишин та інші науковці.

[©] Костирко І.Г., Гром'як Т.Д., 2012

Мета статті. Незважаючи на значну кількість наукових робіт з даного напрямку досліджень, невирішеними ще залишаються питання розмежування змісту основних понять, які відтворюють цю складну проблематику - “розвиток села”, “розвиток сільських територій”, “розвиток сільської місцевості”, “сільський розвиток” та інші поняття, що описують різні сторони цього складного для вивчення процесу, тому метою публікації є провести науковий аналіз і викласти своє бачення з приводу трактування змісту поняття “сільський розвиток” як економічної категорії.

Виклад основного матеріалу. В аналізі діяльності аграрного сектора та проблем розвитку села переважає галузевий підхід, Однак ключовим у розумінні джерел сільського розвитку, на наш погляд, є виявлення взаємозв'язку між різними його складовими - економічною діяльністю, людським капіталом, соціокультурними і екологічними проблемами, які залишаються поза сферою наукових інтересів, що не дозволяє адекватно сформулювати зміст поняття сільського розвитку і його економічного потенціалу.

Незважаючи на принципові трансформаційні зміни у вітчизняному аграрному секторі, дотепер ще не сформовано принципово нових засад організації агропромислового виробництва у відповідності до його сучасного функціонального призначення, як це має місце у розвинутих країнах світу. Мова йде насамперед про перехід до багатофункціональної моделі розвитку сільського господарства і села на засадах соціоекономічного підходу, з новим розумінням місця і ролі людини у цьому процесі.

В зв'язку з цим необхідно вказати на поширення в науковому аналізі і збереження в практиці державного управління відомчого (галузевого) підходу та територіальної відокремленості при комплексному вирішенні проблем агропромислового виробництва та соціальних питань сільських територій. Це обумовлено не тільки інерційністю мислення, але насамперед є виявом домінуючого у суспільстві і науковому співтоваристві певного світоглядного рецидиву та недооцінки ролі людини як основної цінності, потреби якої покликана забезпечувати економічна діяльність.

Тому функціональна роль аграрного сектора у суспільно-економічній системі держави впливає з такого його розуміння і чітко окреслена саме виробничою сферою, а результати його трансформації - а відтак і діяльність влади і успішність реформ, оцінюються відповідно кількісними і вартісними показниками – гектарами, тонами, обсягами виробленої валової продукції тощо. Демонструючи цими показниками економічного росту ефективність свого пливу на стан справ, органи державного управління консервують цим самим свою інституціональну роль, успадковану від попередньої адміністративно-планової системи. Виробництво заради максимізації прибутку залишає поза сферою своїх інтересів соціальні наслідки та перекладає соціальні проблеми на державу.

Виробничий потенціал сільськогосподарського виробництва завжди має конкретну територіальну прив'язаність і не може абстрагуватись від вирішення соціальних проблем. Сільська поселенська мережа, умови відтворення робочої сили і людського ресурсу, екологічні наслідки виробничої діяльності є тими

складовими, які здійснюють свій зворотний вплив на функціонування виробничого ресурсу і таким чином є його доповненням та необхідною умовою функціонування.

Реально в сучасних умовах відповідальність за розвиток сільськогосподарського виробництва несуть галузеве міністерство і його органи на місцях, а за територіальний розвиток соціальної сфери у сільській місцевості відповідають органи влади та місцевого самоврядування, вплив яких на вирішення виробничих проблем обмежений інституціонально. В результаті економічні результати виробничої діяльності не можуть бути перетворені у соціальні блага і створювати належні умови для відтворення сільського населення та функціонування соціальної сфери.

Ці важливі процеси – виробництво і соціальний розвиток – відбуваються відокремлено і є слабо взаємоузгодженими, а їх різнонаправленість за останні роки стрімко зростає. Це обумовлює потребу у посиленні координуючої і регулюючої ролі держави, основні зусилля якої повинні бути направлені на «перереформування» функціональності сільського господарства та посилення взаємозв'язку між новими для нього функціями і ролями у трьох взаємопов'язаних сферах – економічній, соціальній та екологічній – з метою забезпечення його багатофункціональності. Ця суспільна потреба впливає із специфічності сільськогосподарського виробництва як особливої сфери економічної діяльності, де поряд із виробництвом сільськогосподарської продукції продукуються різноманітні продукти і суспільні блага, що мають нетоварний характер – екологічні надбання і послуги, збереженість краєвидів і розвиток ландшафтів, культурне середовище і етнонаціональні послуги тощо.

Такий підхід до наукової оцінки ролі сільськогосподарського виробництва і ролі села та запровадження його у практику державного управління потребує детального теоретико-методологічного обґрунтування нових понять та їх співставлення з уже напрацьованими теоретичними концепціями і практичними методиками, створення оновленого понятійного апарату для відтворення змісту цих підходів.

Фактично мова йде про окрему сферу наукових знань, яка означена рядом авторів під узагальненою назвою “сільський розвиток”. Достатньо вказати на наукові публікації вітчизняних науковців О.Бородіної [1], Губені Ю.Е. [2,3], Т.О.Зінчук [4,5], О.М. Онищенко та В.В.Юрчишина [6], О.Павлова [7,8,9,10], П.Т.Саблука [12], І.Прокопи [11], Е.Серова, [13], В.М. Якубів, Г.В.Черевка [14], та інших, які внесли значний внесок у створення концептуальних засад теорії сільського розвитку та формування її понятійно-термінологічного апарату.

В результаті узагальнень можна прийти до висновку, що в основі визначення поняття сільського розвитку названі вчені відштовхуються від аналізу об'єкта розвитку, при цьому одні в ньому вбачають галузь сільського господарства, інші – територію, однак недостатньо уваги приділяється самому процесові розвитку.

Одними з перших всесторонній науковий аналіз і його теоретичну сутність представили відомі вітчизняні вчені-аграрники О.М.Онищенко та

В.В.Юрчишин. За їх переконанням, категорія “сільський розвиток” включає в себе сукупність знань про сучасне, близьке (середньострокове) та віддалене (стратегічне) майбутнє вітчизняного села, селянства і всього сільського соціуму та вказує напрями і механізми виходу сільського господарства на засади сталого розвитку [6]. У практичному значенні, вказують вчені, сільський розвиток можна трактувати як практичну реалізацію системних загальнодержавних, регіональних і місцевих заходів і практичних дій, які виходять із теперішніх у майбутніх інтересів і потреб відповідної сільської території, сільського поселення, конкретної виробничо-господарської структури, кожного селянина чи сільського жителя. [6, с.10]. Таке всестороннє визначення охоплює найширші аспекти сільськогосподарського виробництва, сільських територій і поселень, селян у їх діалектичній єдності і взаємозв’язку.

Модель сільського розвитку як його особливу парадигму глибоко розкрито у публікаціях О. Павлова, де чітко окреслено сільський розвиток як предмет наукового аналізу [7,8]. Вчений вважає, що територіальний аспект у розумінні сільського розвитку є більш важливим у порівнянні з галузевим [8, с.2].

Найбільш сприйнятним, на наш погляд, слід вважати трактування поняття сільського розвитку, що його подає чл.-кор., д.е.н. О.М.Бородіна у монографії “Теорія, політика та практика сільського розвитку” де вказується, що “...під сільським розвитком ми розуміємо такий процес, при якому забезпечується гармонійний соціоекономічний прогрес сільської місцевості на основі самоорганізації сільських громад із максимально можливим використанням чинників ендогенного розвитку (місцевих активів) при їх поєднанні із зовнішніми можливостями” [15, с. 21].

Ключовим тут є процесуальний підхід, при якому відбувається зміна одного стану сільської місцевості до іншого, більш якісного, та вказано механізм і рушійні сили таких змін – за рахунок самоорганізації сільських громад, а умовами цих прогресивних змін є поєднання чинників внутрішнього впливу з зовнішніми можливостями. У сукупності це забезпечує гармонійність всього соціоекономічного процесу, робить його об’єктивним.

Багато науковців розглядають сільський розвиток у контексті поняття сталого розвитку всього агропромислового виробництва та сільської місцевості. Найбільш поширеним є визначення сталого розвитку, що його розробила Комісія ООН з розвитку і довкілля. Відповідно до трактування цієї Комісії сталий розвиток (sustainable development) – це такий, який, забезпечуючи потреби нинішніх поколінь, одночасно не позбавляє прийдешні покоління можливостей забезпечувати власні життєво необхідні потреби.

Основний акцент тут зроблено на збереженні можливостей забезпечувати потреби людей, що накладає певні обмеження у економічній діяльності з метою раціоналізувати використання доступних сьогодні ресурсів. По відношенню до об’єкта нашого дослідження ця вимога знаходить своє відображення у розумінні нами дефініції сільського розвитку як складової сталого розвитку, як більш ширшого за змістом поняття.

Однак проф. Г.В.Черевко вказує на некоректність застосування терміну “сталий розвиток” по відношенню до розвитку сільських територій, вважаючи при цьому більш прийнятним по відношенню до сільської території застосування терміну “зрівноважений” – тобто такий, що передбачає збалансований розвиток трьох сфер сільської території – економічної, соціальної, екологічної [14].

Вартує на увагу комплексний підхід О.В.Шубравської до визначення сутності і змісту поняття сталості агросфери як відкритої системи, якій властиво реагувати на сигнали, які надсилають її внутрішні складові і зовнішні впливи, які генерують інші системи, що взаємопов’язані з аграрним сектором, зокрема, екологічна, соціальна, інституціональні впливи тощо. На підставі такого розуміння автор вказує, що “...сталий економічний розвиток галузі визначається нами як її здатність забезпечувати власне зростання в умовах дотримання оптимальних пропорцій свого внутрішнього розвитку і збалансованості з розвитком перелічених вище систем (агроекологічна, демографічна і соціальна), що взаємодіють з нею” [15]. Недоліком такого визначення є, на наш погляд, обмеження поняття сталості рамками галузі, та виокремлення демографічної складової, яка більшістю науковців відноситься до складу соціальної системи.

Більш змістовним є визначення поняття сільського розвитку і його сталості у колективній монографії “Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку” за редакцією академіка УААН Б.Й.Пасхавера [14, С.67].

Разом з тим у проаналізованих нами визначеннях поняття сільського розвитку не знаходить свого відображення важлива сутнісна сторона, яка характеризує його як економічну категорію.

Більшість дослідників небезпідставно вказують, що об’єктом у процесі їх аналізу виступає село, сільська територія як соціально-територіальна підсистема суспільства. Це означає, що ця підсистема є складовою іншої, більш складної системи, якою виступає вся система суспільних і економічних відносин в державі. Тому логічним буде припустити, що категоріальність поняття сільського розвитку теж впливає із більш загального поняття, яким є суспільно-економічні відносини як всеохоплююча система, а отже, сільський розвиток – це специфічний спосіб реалізації цих відносин у межах конкретної соціально-територіальної підсистеми. Його специфічність полягає у окресленості сільською територією, її поселенською мережею, прив’язці до основного ресурсу, яким є земля, та виключним способом виробництва товарів і благ, в основі яких лежать біологічні процеси та природні умови.

У цих умовах сільський розвиток уявляється нами як зміна об’єкта - тобто стану даної соціально-територіальної підсистеми, від сьогоденного до наступного, майбутнього, коли виникає якісно новий стан цієї системи. Оскільки розвиток підпорядкований певним законам, то вияви їх прояву і дії також є завданням нашого дослідження. Наслідки трансформаційних процесів у аграрному секторі економіки за весь період незалежності вказують на значні втрати економічного і соціального ресурсів, людського капіталу, ероекологічну деградацію тощо. Це означає, що процес сільського розвитку у цей період

відбувався як хаотичний рух взагалі, розпорошуючи ресурси та декомпонуючи сконцентрованій у попередні періоди потенціал.

Такий характер процесу привів до змін самого об'єкта (соціально-територіальної підсистеми) і його структури. Це підтверджується багатьма показниками – зміною організаційної структури аграрного сектора, коли основним виробником багатьох видів продукції є особисті селянські господарства, зміною галузевої структури сільськогосподарського виробництва та переважанням рослинництва над тваринництвом, домінування експортно орієнтованих видів продукції (ріпак, соняшник) в структурі валової продукції, руйнуванням соціальної інфраструктури та стрімким розшаруванням населення за рівнем доходів.

Сьогодні структура соціально-територіальної підсистеми як об'єкта сільського розвитку - з існуючими всередині неї взаємозв'язками між її окремими частинами - не спроможна забезпечити збереження основних властивостей і характеристик економічного (за всіма видами матеріальних ресурсів), соціального, людського, природоохоронного потенціалів для майбутнього використання у інтересах всього суспільства. Для збереження цілісності підсистеми, переведення її з стану некерованого руху у режим прогресуючого розвитку необхідні зовнішні впливи, які б спонукали до внутрішніх змін та переструктуризації.

Тому, на наше переконання, мова повинна йти не стільки про впливи з метою змінити структуру об'єкта (соціально-територіальну підсистему), деформовану в результаті невдалих чи незавершених трансформацій, а про зміну способу його (об'єкта) функціонування. Зміст функціонування, функціональність, є обумовлені насамперед комбінаціями економічного, ресурсного, виробничого, соціального та іншими складовими потенціалу об'єкта, які реалізуються у процесі здійснення об'єктом своїх функцій - економічних, соціальних, природозберігаючих. Спосіб здійснення цих функцій залежить не стільки від поелементного і структурного складу потенціалу, сконцентрованого у підсистемі (ендогенна дія), скільки від зовнішніх (екзогенних) чинників і сили їх впливів.

Очевидним, наприклад, є те, що навіть за існуючого стану економічного потенціалу та соціальної інфраструктури, якщо належним чином змінити інституціональне середовище, зменшивши, зокрема, впливи олігархічних груп на розподіл бюджетних коштів, та переадресувавши їх на соціальні потреби – тобто змінивши спосіб здійснення економічних відносин в аграрному секторі – сільський розвиток може стати більше соціально зорієтованим, людиноцентричним. Більш кардинальні зміни функцій сільськогосподарського виробництва, обмеження його продовольчозабезпечуючої скерованості та перехід до багатофункціональності і екологічності, спрямування на перерозподіл доходу у інтересах сільського населення, тобто зміна самих властивостей соціально-територіальної підсистеми як об'єкта сільського розвитку вимагатиме значно більших і триваліших зусиль.

Це вказує на те, що ендogenous чинники можуть бути задіяні в цілях саморозвитку об'єкта (сільської соціально-територіальної підсистеми) за умови першочергових впливів екзогенного характеру, що спроможне привести до зміни вектора руху всього процесу сільського розвитку та сформувати нову якість економічних і суспільних відносин на селі. Така взаємодія екзогенних впливів і ендogenous чинників, постійно вдосконалюючись і змінюючись, здатна розвивати всю соціально-територіальну підсистему, надаючи їй нової якості, оскільки цей процес у своїй основі має перш за все зміну стану економічних відносин - від існуючих до більш справедливих, результатом чого повинен бути ріст добробуту сільського населення.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що зміст об'єкту нашого дослідження, яким є соціально-територіальна підсистема села, відображає спосіб реалізації суспільно-економічних відносин, що й характеризує це поняття як економічну категорію. На підставі цього можна сформулювати наступне визначення суті цього поняття.

Сільський розвиток – це специфічний спосіб здійснення суспільно-економічних відносин і їх конкретний стан, за якого товари і суспільні блага, що їх продукує економічний потенціал аграрного сектора, за даних інституціональних умов і механізмів розподіляються між суб'єктами цих відносин у інтересах більшості сільського населення та забезпечують стале зростання його добробуту і покращення умов проживання.

Ключовим у цьому визначенні є концентрація уваги на економічних відносинах, які повинні видозмінюватись у відповідності з пріоритетами і цілями сільського розвитку. Саме економічні відносини і їх зміст є визначальним способом розподілу доходів, що їх може генерувати економічний потенціал села і сільської території, зміна якого може краще і повніше задовольняти інтереси сільського населення та відповідати загальнодержавним інтересам.

Література

1. Бородіна О, Прокопа І. Сільський розвиток в Україні: проблеми становлення // Економіка України. – 2009. - №4. – С.74-85, №5. – С.59-67.
2. Губені Ю.Е. Концептуальні засади системної розбудови сільського розвитку // Економіка АПК. – 2007. - №9. - С.7-14.
3. Губені Ю. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики / Ю. Губені // Економіка України. – 2007. – №4. – С. 62-70.
4. Зінчук Т.О. Європейська інтеграція: проблеми адаптації аграрного сектора економіки: монографія Т.О.Зінчук. – Житомир: ДВНЗ «Державний агроєкологічний університет». 2008. – 384 с.
5. Зінчук Т.О. Роль програми «LEADER» у формуванні західноєвропейської моделі сільського розвитку // Український соціум. -2007. - №7. –С.5-6. – 5-6. – С.112-115
6. Онищенко О. М. Сільський розвиток: основи методології та організації [Текст] / О. М. Онищенко, В. В. Юрчишин // Економіка України. – 2006. – № 10. – С. 4-13.

7. Павлов О. Парадигма сільського розвитку // Економіка України. -2006. -№7.- С.41-48.
8. Павлов О.І. Модель сільського розвитку в Україні та її відповідність стандартам Європейського Союзу Статистика України. – 2006. -№3. -С.96-100
9. Павлов О. Політика сільського розвитку: сутність, складові, пріоритети //Вісник державної служби України. -2006. -№1. –С.6-11.
10. Павлов О.І. Сільський розвиток України: теорія, політика, управління. Монографія. – Одеса: Астропринт, 2008. – 208 с.
11. Прокопа І.В. Перехід до політики сільського розвитку як головна передумова подолання занепаду села: http://www.nbuv.gov.ua/portal/chem_biol/nvnu/2008-124/index.html
12. Саблук П.Т. Розвиток сільських територій в контексті забезпечення економічної стабільності держави / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2005. – №11. – С. 4-12.
13. Серова Е. Обзор политики сельского развития в Европейском Сообществе и в США // Аналитический центр «Агропродовольственная экономика». –М., 2007. –С.2 [Электронный ресурс]. –Режим доступа: <<http://www.iet.ru>>.
14. Черевко Г.В. Зрівноважений розвиток сільських територій /Г.В.Черевко, Г.М.Черевко // Аграрна економіка. – Львів. Львівський нац. аграрний ун-т. №1-2.,Т.3.- С.57-66.
15. Шубравська О.В. Сталий економічний розвиток: поняття і напрям досліджень //Економіка України. – 2005. - № 1.
16. «Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Молдаван Л.В. та ін.; за ред. акад. УААН Б.Й.Пасхавера; НАНУ України; Ін-т екон. та прогноз. –К., 2009. – 432 с.
17. Теорія, політика та практика сільського розвитку / за ред. д-ра екон. наук, чл.-кор.НАНУ О.М.Бородіної, д-ра екон. наук, чл. кор.УААН І.В.Прокопи; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2010. – 376 с.

Summary

Kostyrko I.G., Gromiak T.D.
Lviv national agrarian university

RURAL DEVELOPMENT AS ECONOMIC CATEGORY

Is conducted scientific analysis of such concepts as “steady development of village”, “development of rural territories”, “development of rural locality”, “rural development”, “steady economic development”, “economic relations”. Reasonably and the vision of determination of rural development is given from the economic point of view.

Key words: *rural development, object, economic relations, economic category.*

Рецензент – д.е.н., професор Шульський М.Г.